

Механізми моніторингу та протидії гендерному насильству і дискримінації

Зміст

Вступ

Методологія аналізу

Метод аналізу українських та міжнародних нормативно-правових актів, дослідницьких та аналітичних матеріалів

Метод опитування експертів

Метод МІНІЗІП

Визначення гендерного насильства

Міжнародний досвід нормативно-правового та інституційного забезпечення протидії гендерному насильству

Нормативно-правове та інституційне забезпечення протидії гендерному насильству в Україні

«фізичне, сексуальне і психологічне насильство, яке має місце в сім'ї»

«сексуальне насильство проти дівчаток»

«насильство, пов'язане з посагом; пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні практики, що завдають шкоди жінкам; примусові вагітність, аборти і стерилізація»

«зв'язування в шлюбі; позашлюбне насильство»

«насильство, пов'язане з експлуатацією, торгівля жінками і примусова проституція»

«сексуальні домагання, залякування на роботі і в освітніх установах»

«насильство з боку чи за потурання держави»

Опитування експертів

Громадські ініціативи

Висновки та рекомендації

Додатки

Вступ

Проблема гендерного насильства тривалий час лишалася прихованою, а тому такою, якій ані протистояти, ані, тим більше, здійснювати моніторинг цієї протидії не було можливості. Різне ставлення до ролей і статусів жінок і чоловіків в суспільстві створювало різне ставлення до кривдників і жертв, особливо тоді, коли ця різниця виникала внаслідок часткового або часом і повного підпорядкування однієї частини людства іншій.

Лише за минулі три десятиліття проблема насильства щодо жінок, а тепер і гендерного насильства як ширшого явища, стала предметом обговорення політичними діячами, особами, які визначають політику, фахівцями – як на національному, так і на міжнародному рівні.

Український досвід у цій царині нетривалий, але вже містить свої помилки, і свої набутки. На сьогодні в українському законодавстві, як, власне, і в міжнародних нормативно-правових актах визначення гендерного насильства відсутнє.

Разом з тим, Декларація ООН про викорінення насильства щодо жінок, проголошена резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 року, дає визначення "насильства щодо жінок" як будь-який акт насильства вчинений за ознакою статі, який завдає або може завдати фізичну, психологічну шкоду чи страждання жінкам, а також погроза вчинення таких актів, примус або свавільне позбавлення волі як в громадському так і в особистому житті.

Тобто, трактувати це визначення як визначення гендерного насильства в повному обсязі немає підстав. Проте, очевидним є задекларований підхід до розуміння зазначеного терміну в наступний спосіб, коли "**гендерним насильством** є будь-який акт насильства, **вчинений за ознакою статі**, який завдає або може завдати фізичну, психологічну шкоду чи страждання **особі**, а також погроза вчинення таких актів, примус або свавільне позбавлення волі як в громадському, так і в особистому житті".

Застосовувати термін "гендерне насильство" виключно як насильство щодо жінок буде помилковим. Проте, насильство щодо жінок, вчинене за ознакою статі, є проявом (актом) гендерного насильства. Потрібно також виходити з того, що переважна більшість випадків насильства вчиняється щодо жінок.

Звідси, протидія насильству щодо жінок є протидією гендерному насильству.

Нормативно-правове забезпечення у цій сфері є досить розгалуженим і складається з міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, законів України та інших нормативно-правових актів.

У преамбулі Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок, зазначено, що насильство щодо жінок є проявом нерівного співвідношення сил між жінками і чоловіками, що історично склалося і привело до домінування над жінками та дискримінації щодо жінок з боку чоловіків, а також перешкоджає всебічному поліпшенню становища жінок, і що насильство щодо жінок є одним з основоположних соціальних механізмів, за допомогою якого жінок змушують займати підпорядковане становище у порівнянні з чоловіками.

Саме тому, цілком виправданим є увага міжнародної спільноти до протидії насильству щодо жінок. Більш того, масштаби цього явища, стали підставою розглядати насильство щодо жінок як одну з форм дискримінації, що обмежує можливості жінок в користуванні правами і свободами на основі рівності з чоловіками.

У контексті цього варто навести витяг із Загальної рекомендації, прийнятої Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок № 19 (*Див. додатки*) – Насильство щодо жінок [1992]: “Визначення дискримінації щодо жінок, яке міститься в статті 1 Конвенції охоплює насильство щодо жінок, тобто насильство, що здійснюється над жінкою в силу того, що вона - жінка, або насильство, яке виявляє на жінок неспівмірний вплив. Це включає в себе дії, які спричиняють збитки або страждання фізичного, психічного чи статевого характеру, погрозу таких дій, примус та інші форми ущемлення свободи. Насильство щодо жінок, яке ускладнює або зводить нанівець користування жінками правами людини і основними свободами у відповідності з загальними нормами міжнародного права чи положеннями конвенцій про права людини, являється дискримінацією за змістом статті 1 Конвенції”.

В Україні діє спеціальний закон “Про попередження насильства в сім’ї” (*Див. додатки*), прийнятий 15 листопада 2001 року. Він передбачає систему організаційно-правового забезпечення протидії насильству в сім’ї та чітко визначає інституційну складову.

Але цей закон не охоплює всіх аспектів гендерного насильства. Протидія іншим його проявам, а також комплексні заходи з попередження, протидії та ліквідації наслідків гендерного насильства є актуальним завданням трансформації гендерних стосунків відносин в Україні. Цей огляд механізму моніторингу та протидії гендерному насильству (включно з дискримінацією) має на меті виявити незбалансованість та прогалини в системі з метою її усунення та більш ефективної реалізації планів державної гендерної політики.

Методологія аналізу

Для проведення *якісного аналізу* використано комплексний методологічний підхід, який складається з *аналізу українських та міжнародних нормативно-правових актів, дослідницьких та аналітичних матеріалів*, а також проведення *опитування експертів*, керівників служб, співробітників управлінь місцевих адміністрацій, активістів громадських організацій тощо. Для аналізу результатів використовується метод МІНІЗП.

- *Метод аналізу українських та міжнародних нормативно-правових актів, дослідницьких та аналітичних матеріалів*

Метою такого аналізу було вивчення та надання в звіті існуючого стану та тенденцій розвитку нормативно-правового регулювання в Україні та в світі щодо протидії гендерному насильству, виявлення проблем та можливості їх подолання, конкретних рекомендацій, які можна використати в практичному застосуванні. Аналіз містить вивчення нормативно-правової бази, даних органів державної влади, інших існуючих дослідницьких матеріалів та попереднього досвіду, зокрема міжнародного.

Окремим предметом для дослідження є також успішні практики громадських організацій, українських і іноземних, а також розроблені ними стандарти, програми та новації на предмет їх ефективності та можливості застосування в Україні.

- *Метод опитування експертів*

Для проведення опитування експертів, які є фахівцями в сфері протидії гендерному насильству, розроблено спеціалізовану анкету (*Див. додатки*). Метою опитування було отримання розширеної практичної інформації щодо застосування наявних нормативно-правових актів та виявлених ними протиріч і прогалин.

Анкета складалася з таких груп закритих і відкритих питань щодо:

1. загальної інформації про експерта з розподілом за статтю (стать, вік, освітній рівень, місце роботи, посада, тривалість роботи у напрямку проведеного дослідження);
2. інформації про досвід діяльності щодо моніторингу та протидії гендерному насильству (які були проблеми, протиріччя і прогалини, в чому причину такого стану справ, як їх намагалися вирішувати, які документи використовуються в роботі, як оцінюється діяльність органів влади тощо);
3. думки, пропозиції, ідеї щодо можливого розвитку механізму моніторингу та протидії гендерному насильству.

- *Метод МІНІЗП*

З метою внесення змін в процеси вирішення соціальних проблем на державному рівні застосовуються різні схеми. В даному дослідженні ми застосовуємо, так звану, схему МІНІЗП¹ - можливість, інтерес, норма, інформування, здатність, ідеологія, процес². Названі категорії дозволяють розглянути всі можливі причини проблемної поведінки, що заважають вирішити проблему, а також допомагають формулювати та перевіряти гіпотези щодо причин поведінки.

¹ Сейдман Е., Сейдман Р.Б., Абеесекере Н. Розробка законопроектів для демократичних соціальних змін. – Пер. З англ./За заг.ред. М. Мельника. – К.: Сфера, 2006. – 448 с.

² Порядок категорій не має значення, а саме таке розташування просто допомагає краще запам'ятати названі категорії.

Визначення гендерного насильства

Гендерне насильство визнається сьогодні як важлива проблема в міжнародному порядку денному з прав людини. Насильство складається з широкого кола порушень прав людини жінок включно з торгівлею жінками та дівчатами, зґвалтуванням, подружнім насильством, сексуальним насильством проти дітей, культурні практики і традиції спрямовані проти репродуктивного і сексуального здоров'я жінок та дівчат.

Перед тим як вживати заходів, необхідно визначитися, що ми маємо на увазі, коли говоримо про гендерне насильство. Декларація ООН (20 грудня 1993 року) щодо викорінення насильства проти жінок надає засади визначення гендерного насильства. Згідно Статті 1 Декларації насильство проти жінок розуміється як:

«Будь-який акт насильства, здійснений за ознакою статі, якій завдає або може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам, а також загрози здійснення таких актів, примус чи свавільне позбавлення волі як в громадському, так і в приватному житті».

Стаття 2 Декларації визначає, що міжнародна спільнота визнає загальний характер форм насильства проти жінок. Визначення містить (але не обмежується): фізичне, сексуальне і психологічне насильство, яке має місце як в сім'ї, так і в суспільстві включно з побиттям, сексуальним насильством проти дівчаток, насильство, пов'язане з посагом, зґвалтування в шлюбі; пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні практики, що завдають шкоди жінкам; позашлюбне насильство; насильство, пов'язане з експлуатацією, сексуальні домагання і залякування на роботі і в освітніх установах; примусові вагітність, аборти і стерилізація; торгівля жінками і примусова проституція; насильство з боку чи за потурання держави.

Дівчата і жінки стикаються з систематичною дискримінацією внаслідок звичних владних стосунків, які зміцнюють і закріплюють майже загальне підпорядкування жінок і дівчат. Це робить їх дуже вразливими до нанесення фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди з боку чоловіків як у сім'ях, так і в суспільстві в цілому.

У програмах розвитку, зокрема Фонду народонаселення ООН використовується наступне визначення, яке може бути застосоване в українських умовах:

"Гендерне насильство – це насильство, яке стосується чоловіків і жінок і жертвами якого переважно є жінки. Воно виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками і чоловіками. Це насильство, яке спрямоване проти жінки, тому що вона жінка, чи непропорційно впливає на жінку. Воно стосується (але не вичерпується) фізичної, сексуальної і психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом та чи позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві взагалі. Це також стосується насильства, яке чинить чи не зупиняє держава».

(ФН ООН, Гендерна тематична група, 1998)

Це визначення чітко встановлює соціальні виміри і глибинні причини насильства проти жінок і дівчат. Без такого розуміння проблеми не може бути сфокусованої і відповідальної політики і зусиль з подолання насильства.

Поняття гендерного насильства невідділиме від поняття гендерної дискримінації. Ці визначення можна почерпнути з різних джерел.

Так Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (Ст.1) дає таке:

Дискримінація щодо жінок означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на зневаження чи заперечення визнання, користування або реалізацію жінками незалежно від їх сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі.

Редакція, запропонована Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (Ст. 1), є дещо конкретизованою і такою, що будується на українських традиціях написання законів:

Дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків.

Конституція не містить слова «дискримінація», проте Ст. 24 де факто визначає її:

«Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї, спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг, створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством, правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям».

Кримінальний кодекс (Ст. 161) визначає порушення рівноправності громадян залежно від різних ознак, що теж може розглядатися як визначення дискримінації:

Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової и релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

У рамках цього аналізу поняття гендерного насильства і гендерної дискримінації розглядаються взаємопов'язано. Так гендерне насильство розглядається як одна з маніфестацій крайніх проявів гендерної дискримінації. А гендерна дискримінація зазвичай є причиною, проявом і наслідком насильства. В деяких ситуаціях ці поняття можна застосувати як тотожні.

У чому проблема, пов'язана з поняттями? Головний камінь спотикання, на наш погляд, в неузгодженості термінології, її різноманітності, як на законодавчому рівні, так і в аналітичних матеріалах, а відповідно це впливає і на правозастосовну практику.

Комплексне визначення гендерного насильства з включенням до нього всіх складових, передбачених міжнародними документами, дасть можливість узгоджено і скоординовано, а тобто більш ефективно організувати протистояння цьому феномену в цілому.

Таке визначення дасть можливість також уникнути дублювань в законодавстві та механізмі його реалізації, а також упущень окремих елементів гендерного насильства.

Чітке визначення гендерного насильства дає можливість своєчасно і адекватно реагувати на його випадки.

Чоловік, якій працює в міліції, неодноразово піднімав руку на дружину. Коли співробітниця кризового центру подзвонила його начальнику, той сказав, що його не цікавить домашні проблеми підлеглого, бо з роботою він справляється, і цього досить.

Чоловік постійно бив дружину. Про це знало все село, знали і її батьки, але ніколи не втручалися. Коли чоловік погнався за дружиною з сокирою, та кинулася до хати батьків, але ті знов не відкрили, і донька померла на порозі батьківської хати.

Молода жінка поїхала до Італії доглядати старих, а потрапила в руки торгівців людьми і опинилася в нелегальному борделі. Позбавлена документів і без знання мови, вона не мала можливості звернутися по допомогу.

Викладач легко ставив добрі оцінки тим дівчатам, які погоджувалися з ним на інтимний зв'язок. Це тривало роками, але довести це не було можливості.

Перелік таких випадків можна продовжувати. Але важливий не сам перелік, а те, щоби в кожному з наведених випадків потерпілі мали реальну можливість захистити себе. Визначення гендерного насильства – це крок до механізмів протидії йому.

Міжнародний досвід нормативно-правового та інституційного забезпечення протидії гендерному насильству

Насильство на гендерній основі є суттєвою перешкодою у забезпеченні основних прав та свобод людини і громадянина, а також становленні паритетної демократії в українському суспільстві.

Основні принципи міжнародного гуманітарного права, зокрема, 4-а Женевська конвенція про захист мирного населення в ході військових дій (1949г.), а також 1 і 2 Додаткові протоколи до неї визначили засади підходів до проблеми.

Конвенція ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) гарантувала жінкам рівні права з чоловіками в усіх сферах життя включно з освітою, працевлаштуванням, охороною здоров'я, правом голосувати, обирати громадянство тощо. Текст Конвенції не містить визначення насильства проти жінок, тому що на той час включення такого розділу було неможливим. Міжнародна спільнота не визнавала насильство проблемою, яку має спільно вирішувати міжнародний акт такого рівня. Рекомендації Комітету ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (зокрема Рекомендація №19) та Факультативний протокол до Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок внесли свою лепту до створення ефективних механізмів подолання насильства проти жінок. Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок було засноване з метою перегляду звітів, які всі країни-учасниці повинні подавати щодо статусу жінок в їхніх країнах.

З 1990-х років проблема подолання гендерного насильства постійно перебуває в полі зору світової громадськості, про що свідчать прийняті документи:

- Декларація Організації Об'єднаних Націй про викорінення насильства щодо жінок (1993 рік)
- Конвенція ООН про боротьбу з міжнародною організованою злочинністю та протокол до неї про запобігання, припинення і покарання торгівлі людьми, зокрема жінками і дітьми (2000 рік) Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) та Факультативний протокол до неї щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і порнографії (2000 р.)
- Конвенція N182 Міжнародної організації праці про заборону найгірших форм дитячої праці і про невідкладні заходи з їх викорінення (1999 р.) і Рекомендація (R 190) про найгірші форми дитячої праці (1999 р.)
- Включення злочинів, пов'язаних із статевою приналежністю і сексуальним насильством, до Статуту Міжнародного кримінального суду (Рим, 17 липня 1998 рік)
- Пекінська декларація і Платформа дій, прийнята в ході 4-ї Всесвітньої конференції з питань жінок (1995 рік)
- Резолюція про нові заходи й ініціативи, спрямовані на втілення в життя Декларації і Пекінської платформи дій, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у рамках 23-го надзвичайного засідання (2000 рік).

Конференція з прав людини (Відень, 1993) прийняла Віденську декларацію і Програму дій, які підтвердили, що права людини жінки є фундаментальною складовою всіх прав людини.

1993 ООН прийняла Декларацію з викорінення всіх форм насильства щодо жінок, яка вперше запропонувала визначення насильства, додавши у визначення і психологічне насильство.

Міжнародна конференція з питань народонаселення і розвитку (Каїр, 1994) також підтвердила, що права людини жінки є невід'ємною частиною прав людини. Було, зокрема наголошено, що «програми з питань народонаселення і розвитку є найбільш ефективними, коли водночас вживаються заходи для поліпшення статусу жінок». Підвищення статусу жінок було центральною темою конференції. Урядам рекомендовано розробляти і впроваджувати заходи із заборони торгівлі жінками і дітьми, розгортати дискусії щодо потреби захистити жінок від насильства за допомогою освіти та заснування превентивних програм та програм допомоги постраждалим від насильства. Конференція стала першим міжнародним форумом, який визнав сексуальне здоров'я як складову частину репродуктивних прав. Були також відзначені права та відповідальності чоловіків щодо їх партнерів.

Четверта світова конференція у справах жінок (Пекін, 1995) в прийнятій Платформі дій визнала, що «всі уряди, незалежно від політичної, економічної чи культурної систем, відповідальні за просування і захист прав людини жінки». Цей документ також задекларував, що насильство проти жінок є однією з 12 «проблемних областей» і перешкоджає реалізації жінками своїх людських прав.

Документ з модельних стратегій і практичних заходів, розроблений і затверджений UNODC у березні 2009 року, також визнає потребу інтегрування гендерної перспективи в усі програми і практики для забезпечення гендерної рівності і рівного справедливого доступу до правосуддя, а також встановлення за мету гендерного балансу в усіх сферах прийняття рішень включно з винищенням всіх форм насильства проти жінок.

У межах Ради Європи також відбувається активна діяльність, спрямована на протидію гендерному насильству та його негативному впливу на належний розвиток дитини, про що свідчить прийняття Комітетом міністрів Ради Європи низки рекомендацій державам-учасницям Ради Європи, зокрема:

- Підсумкова декларація, прийнята в рамках 2-го Саміту Ради Європи (Страсбург, 1997), в якій глави держав і урядів учасниць Ради Європи висловили рішучий намір боротися з насильством проти жінок і з усіма формами сексуальної експлуатації жінок;
- Європейська конвенція про права людини (1950 р.) і процесуальне право її органів, що гарантують, зокрема, право на життя і на захист від тортур, нелюдського або принизливого поведіння або покарання, право на свободу і безпеку особи, а також право на справедливий судовий розгляд;
- Європейська соціальна хартія (1961 р.) і Переглянута європейська соціальна хартія (1996 р.), зокрема, їхні положення, що стосуються рівності жінок і чоловіків у сфері зайнятості, а також Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, що передбачає систему колективних скарг;
- Рекомендації Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи: Рекомендація №R(79) 17 про захист дітей від поганого поведіння, Рекомендацію №R(85) 4 про насильство в сім'ї, Рекомендація №R(85) 11 про становище жертви в рамках кримінального права і кримінального судочинства, Рекомендація №R(87) 21 про надання допомоги і підтримки жертвам і про запобігання перетворенню особи на жертву, Рекомендація № R(90) 2 про соціальні заходи щодо насильства в сім'ї, Рекомендація № R(91) 11 про сексуальну експлуатацію, порнографію і проституцію, а також про торгівлю дітьми і молодими людьми, Рекомендація №R(93) 2 про медико-соціальні аспекти поганого поведіння з дітьми, Рекомендація № R(2000) 11 про боротьбу з торгівлею людьми з метою сексуальної експлуатації, та Рекомендація Res(2001) 16 про захист дітей від сексуальної експлуатації;

- Декларації і резолюції, прийняті в рамках 3-ї Європейської конференції міністрів з питань рівності жінок і чоловіків, організованої Радою Європи (Рим, 1993 р.);
- Рекомендації № R(2002)5 щодо захисту жінок від насильства

Декларація Комітету міністрів Ради Європи Про рівноправність жінок та чоловіків, прийнята Комітетом Міністрів на 83 сесії від 16 листопада 1988 р. зазначає, що “потрібно передбачити відповідні заходи - включаючи і тимчасові спеціальні заходи, які спрямовані на прискорення встановлення реальної рівності жінок та чоловіків, - зокрема, коли йдеться про:

- а. захист особистих прав;
- б. участь у політичному, економічному, соціальному та культурному житті;
- в. доступ до державних посад усіх рівнів;
- г. доступ до освіти і свободу у виборі початкової та подальшої загальноосвітньої і професійної підготовки;
- д. права у подружньому житті;
- е. викорінення насильства у сім'ї та суспільстві;
- є. права та обов'язки по відношенню до дітей;
- ж. доступ до всіх професій, зайнятість роботою та заробітну плату;
- з. сприяння економічній незалежності;
- і. доступ до інформації;

Рівноправність жінок та чоловіків належить до основних прав людини, і це право закріплене як основне в багатьох міжнародних документах, в яких ці права записані, і які забезпечуються національними конституціями і законами; дискримінація за ознакою статі в політичній, економічній, соціальній, освітній, культурній та в багатьох інших сферах стає на перешкоді визнанню, використанню та здійсненню прав людини та основних свобод; будь-які прояви переваги однієї статі над іншою, оскільки вони призводять до вкорінення ідеї про вищість або підлеглість однієї статі у відношенні до протилежної та виправдовують верховенство чи панування однієї статі над іншою.”

З огляду на вищезазначене, слід наголосити, що практично всі міжнародні акти з питань рівноправності жінок і чоловіків окремим аспектом виділяють необхідність викорінення насильства щодо жінок.

У свою чергу практично всі ключові міжнародні договори у сфері прав людини ратифіковані нашою державою і відповідно до ст.9 Конституції України є частиною національного законодавства.

Нормативно-правове та інституційне забезпечення протидії гендерному насильству в Україні

З метою комплексного підходу до проблеми гендерного насильства використовується визначення Статті 2 Декларації ООН щодо викорінення насильства проти жінок. Визначення містить (але не обмежується): фізичне, сексуальне і психологічне насильство, яке має місце як в сім'ї, так і в суспільстві включно з побиттям, сексуальним насильством проти дівчаток, насильство, пов'язане з посагом, зґвалтування в шлюбі; пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні практики, що завдають шкоди жінкам; позашлюбне насильство; насильство, пов'язане з експлуатацією, сексуальні домагання і залякування на роботі і в освітніх установах; примусові вагітність, аборти і стерилізація; торгівля жінками і примусова проституція; насильство з боку чи за потурання держави.

Дослідження звертається до існуючих механізмів протидії та моніторингу гендерного насильства через кожну зі складових визначення, наведеного вище. При цьому розглядаються як правові норми, так і процес їх реалізації всіма діючими особами – органами державної влади, громадськими організаціями, міжнародними агенціями розвитку, окремими особами тощо.

«фізичне, сексуальне і психологічне насильство, яке має місце в сім'ї»

Норми

Насильство в домашній сфері має багато форм. Хлопчики можуть бути жертвами сексуальної і фізичної агресії. Немічні члени сім'ї і особи похилого віку вразливі перед насильством удома. Трапляється, чоловіки потерпають від насильства з боку своїх дружин. Проте переважна більшість потерпілих від домашнього насильства – жінки і дівчата.

В Україні діє спеціальний закон “Про попередження насильства в сім'ї”, прийнятий 15 листопада 2001 року (*Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 10, ст.70*) {*Із змінами, внесеними згідно із Законами N 609-V (609-16) від 07.02.2007, ВВР, 2007, N 15, ст.194 N 599-VI (599-17) від 25.09.2008, ВВР, 2009, N 13, ст.153*}, проте історія законодавчої протидії домашньому насильству в Україні нараховує значно тривалішу історію.

Сімейний кодекс України (№ 2947–III від 10.01.2002 р.) належить до законів з цивільного права та регулює правові аспекти насильства у сім'ї. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Сімейного Кодексу України, сім'ю утворюють особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права та обов'язки. Тлумачення цієї норми означає, що сім'єю є не тільки особи, які перебувають в зареєстрованому шлюбі, але й особи, які проживають у громадянському шлюбі та члени їхньої родини.

Також відповідно до положення ч. 4 ст. 3 Сімейного кодексу України підставою для сімейних правовідносин окрім шлюбу, визнаються кровне споріднення, усиновлення та інші підстави, що не суперечать моральним засадам суспільства. Наприклад, захистом правових органів можуть користуватися мати чи батько, якщо вони піддаються насильству з боку власних дітей; брат чи сестра, якщо вони піддаються насильству з боку дядька чи тітки тощо.

До прийняття спеціального закону, а часом і зараз, злочини, пов'язані з домашнім насильством, трактуються правоохоронними органами як «хуліганство». В таких випадках мова йде тільки про порушення «громадського порядку» та вияв «неповаги до суспільства», що є підставою для застосування Ст. 173 Кодексу України про адміністративні порушення (№ 8073–X від 07.06. 2003 р). Важливо зазначити, що саме п. 2 цього Закону дає роз'яснення про міру відповідальності за вчинення насильства особою або невиконання захисного припису (у вигляді штрафу чи проходження виправних робіт).

«Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми. Вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї, -

тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, а в разі якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, - адміністративний арешт на строк до п'яти діб.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з

відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, а в разі якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, застосування цих заходів буде визнано недостатнім, - адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб."

Закон "Про попередження насильства в сім'ї" передбачає систему організаційно-правового забезпечення протидії насильству в сім'ї та чітко визначає інституційну складову. Так, відповідно до зазначеного закону систему органів та установ, наділених повноваженнями у сфері попередження насильства в сім'ї складають:

1. спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;
2. відповідні підрозділи органів внутрішніх справ;
3. органи опіки і піклування;
4. спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства: кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення (далі - кризові центри); центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Відповідно до закону органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів з попередження насильства в сім'ї.

Якщо акт насильства в сім'ї містить ознаки злочину, відповідальність за нього наступає відповідно до чинного Кримінального кодексу України. Кримінальний кодекс України, на жаль, не містить додаткової кваліфікуючої ознаки щодо вчинення насильства в сім'ї особами, які спільно проживають, таких злочинів, як нанесення тілесних ушкоджень, вбивства, доведення до самогубства, зґвалтування. Очевидно, що хто б не вчинили такі злочини, вони нестимуть карну відповідальність. Проте, вчинення таких злочинів щодо членів сім'ї, має бути додатковою кваліфікуючою ознакою, що обтяжує відповідальність.

У Кримінальному кодексі України (*Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, N 25-26, ст.131*) із змінами, внесеними згідно із Законами за станом на 19.03.2009 року) існує низка статей, використовуючи які особа може шукати захист від насильства, зокрема: "доведення до самогубства" (стаття 120), "погроза вчинити вбивство" (стаття 129), "умисне тілесне ушкодження" (стаття 121), нанесення "умисних тілесних ушкоджень, що не є небезпечним для життя, але таких, що спричинили тривале порушення функцій будь-якого органу або інший тривалий розлад здоров'я без наслідків, зазначених у статті 121 Кримінального кодексу" (стаття 122), "умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності" (стаття 125), "побої та мордування" (стаття 126), "примушування жінки до вчинення аборт, якщо внаслідок цього аборт був проведений" (стаття 134)???, "зґвалтування" (стаття 152), "задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози або з використанням безпорадного стану потерпілої" (стаття 153), "примушування жінки до статевого зв'язку особою, щодо якої жінка є матеріально або по службі залежною" (стаття 154), "незаконне позбавлення волі" (стаття 146), "образа, тобто умисне приниження честі і гідності особи, виражене в непристойній формі" (стаття 161) і т.д.

Розглянемо детальніше приклади відповідальності за такі злочини.

За вчинення дій, передбачених статтею 126 Кримінального кодексу України, призначається покарання виправними роботами на строк до 6 місяців, або штрафом до 40 мінімальних розмірів заробітної плати, або громадською доганою; ті ж самі дії, що носять характер мордування, - караються позбавленням волі на строк до 3-х років.

Зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози або з використанням безпорадного стану потерпілої, - карається позбавленням волі на строк від 3-х до восьми років; зґвалтування, вчинене особою, яка раніше вчинила такий злочин, - карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років; зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої - карається позбавленням волі на строк від 5 до 15 років; зґвалтування, вчинене особливо небезпечним рецидивістом, або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а так само зґвалтування малолітньої - карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років (Стаття 152).

Вчинення фізичного насильства, в тому числі погроза його вчинення, та психологічного насильства регламентується такими статтями.

Стаття 120. Доведення до самогубства

1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, -

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше осіб, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього, -

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Стаття 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження

1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, **або переривання вагітності** чи непоправне знівечення обличчя,-

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, або вчинене на замовлення, або спричинило смерть потерпілого, -

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

Стаття 122. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження

1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину, -

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій, -

караються позбавленням волі від трьох до п'яти років.

Стаття 125. Умисне легке тілесне ушкодження

1. Умисне легке тілесне ушкодження - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, - карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

Стаття 126. Побої і мордування

1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 129. Погроза вбивством

1. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози, -

карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене членом організованої групи, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України акт насильства, що не спричинив ушкоджень (наприклад, удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю) або спричинив легкі тілесні ушкодження є справою так званого "приватного обвинувачення". Це означає, що така кримінальна справа може бути відкрита виключно за заявою жінки проти кривдника і що вона самостійно, без допомоги прокурора, повинна організувати обвинувачення і, відповідно, на неї - жертву злочину - падає тягар доказування. Враховуючи ситуацію описану вище, багато жінок у випадках домашнього насильства надають перевагу розлученню із кривдником і не обвинувачують його в кримінальному процесі.

Необізнаність про наведені вище правові норми або не часте звертання за правовим захистом з різних на те причин, залишає багато жінок та дівчат в країні на самоті з цією проблемою. Ставлення суспільства та почуття сорому примушує жінку, дівчинку приховувати навіть від батьків, колег і друзів випадки, коли чоловік, батько, вітчим побив або іншим чином її образив. Випадки згвалтування в сім'ї знаходяться в зоні цілковитого мовчання, як і ті випадки, коли жінка, дівчинка постраждала від іншої форми насильства не вдома.

Що же відбувається тоді, коли життя з кривдником стає нестерпним? Чи має можливість потерпіла особа вжити заходів за допомогою закону, щоби тимчасово відселити чи виселити людину, від якої вона потерпає від насильства?

У Житловому Кодексі України існує норма (стаття 116), яка дозволяє виселити із комунального житла за антисоціальну поведінку. Цю норму використовували жертви

насильства в сім'ї для виселення винуватців. Проте, все більше громадян України проживає у приватизованих квартирах, де ця норма не може бути застосована. Інколи люди вдаються до відчайдушних заходів для того, щоб відселитись. Дехто розділяє існуючу власність навпіл для створення окремого простору для проживання, проте з правової точки зору це можливо лише у випадку існування двох окремих входів. Поширеною практикою також є обмін однієї квартири на дві квартири меншої площі. Оскільки в Україні не існує системи соціального житла, більшість жінок лякає перспектива залишитись без помешкання. Тому переважна більшість надає перевагу залишитись в сім'ї та терпіти насильство, ніж залишитись бездомною.

Факти

Тривалий час статистика про стан насильства в сімейній сфері була практично відсутня, а та, що збиралася, не відображала реальний стан справ як внаслідок того, що законодавство не кваліфікувало його як окремий тип правопорушень, так і внаслідок патріархатних стереотипів в суспільстві, які, якщо і не виправдовували повністю, то допускали можливість застосування насильства проти дружини, а тому її скарги також сприймалися швидше як її «провина».

Не зважаючи на недосконалість Закону «Про попередження насильства в сім'ї», його заслуга, зокрема в тому, що він започаткував систематичний збір інформації про факти насильства в сім'ї, тим самим перервавши навколо проблеми «змову мовчання». Значна заслуга в цьому належить Міністерству у справах сім'ї, молоді і спорту, яке розробляє і координує практичні кроки з протидії насильству в сім'ї. Спільні накази і інструкції (*Див. додатки*) допомагають перекинути місток між мовою закону і реальним життям.

Кількість звернень до центрів соціальних служб у справах сім'ї, молоді і спорту (СССДМ) щодо насильства в сім'ї в 2007 році (*Див. додатки*) становила 2579 звернень (з яких 492 – неодноразових), відносно яких спеціалістами центрів було надано 13923 соціальні послуги. Окрім того, зареєстровано 899 звернень щодо жорстокого поводження з дітьми (з яких 155 – неодноразових), відносно яких надано 5759 соціальних послуг.

З метою надання невідкладної допомоги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах на даний час в Україні створено 22 центри соціально - психологічної допомоги (*Див. додатки*) – цілодобові стаціонари, що надають соціальні послуги сім'ям з дітьми та громадянам, які опинилися в складних життєвих обставинах, зокрема спричинених стихійним лихом, учиненням стосовно них злочину, насильством в сім'ї (постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.04 № 608), із загальною кількістю **390 місць**.

Протягом 2007 року функціонував 21 такий заклад (Кримський республіканський, Волинський, Донецький, Житомирський, Закарпатський, Запорізький, Івано-Франківський, Київський, Кіровоградський, Луганський, Львівський, Миколаївський, Одеський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Хмельницький, Чернівецький, Чернігівський обласні, Севастопольський та Київський міські) на 375 місць, в яких надавалась одноразова допомога та допомога цілодобового і денного стаціонарів.

Робота в центрах соціально-психологічної допомоги здійснюється в цілодобовому стаціонарі, в умовах денного стаціонару (в т.ч. одноразова допомога) та шляхом консультувань по телефону.

За 2007 рік надано допомогу 10388 особам (у порівнянні з 2005 р. – 694, з 2006 р. - 1018), з яких за характером обставин, через які клієнти звертались до центрів – 2220 осіб звернулись з приводу насильства в сім'ї (472 особи перебували в цілодобовому стаціонарі; 1203 особи –

допомога надавалась в умовах денного стаціонару; 545 осіб – отримали допомогу шляхом консультування по телефону).

Клієнтам центрів протягом 2007 року надано 150832 соціальні послуги. Зокрема, з 1811 осіб, які перебували в цілодобовому стаціонарі, на даний час:

789 особам – проблему розв'язано повністю;

434 – проблему розв'язано частково та 470 сімей передано під соціальний супровід центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання для подальшої допомоги у вирішенні складних життєвих обставин.

Самі по собі наведені цифри не говорять ані про достатню чи не достатню кількість, ані про якість наданих послуг. Проте з опитування експертів відомо, що невелика кількість місць в стаціонарах не є заповненою. Те ж саме стосується і навантажень психологів і соціальних працівників в існуючих центрах. Імовірно, це пояснюється різними причинами – відсутністю достатньої інформації про наявну допомогу; психологічними бар'єрами потерпілих перед визнанням ситуації з насильством; малою розгалуженістю центрів, що ускладнює доступ до допомоги тощо. Точніше це мають сказати спеціальні дослідження.

Останні роки дослідження домашнього насильства значно збільшилося, що дає нагоду краще оцінювати і стан проблеми, і ефективність її вирішення.

Розглянемо результати деяких вітчизняних репрезентативних обстежень громадської думки³. «За даними опитування громадської думки Київського міжнародного інституту соціології 2002 р. (n=4725) виявилось, що основним питанням, з приводу якого в сім'ях респондентів виникають суперечки, є розподіл сімейного бюджету. Близько чверті усіх жінок (24,3%), які на момент інтерв'ю перебували в шлюбі, визнали, що їхні чоловіки коли-небудь штовхали їх, кидали чимось або ж били. Соціологи наголошують на такому факті: чоловіки не соромляться визнати, що вони застосовують до своїх дружин фізичну силу, а це буває у 22% (відсоток жінок, які зізнались, що чоловіки піднімають на них руку, приблизно такий самий, як і відсоток чоловіків, які це визнали). Однак частка чоловіків, які зізнались, що їхні жінки застосовують до них силу (12,2%), вдвічі менша за частку жінок, які про це розповіли (24,3%)».

У дисертаційному дослідженні О. Шинкаренко здійснено крос-культурне порівняння проявів насильства в українських і польських сім'ях (n=473 осіб). Виявилось, що українські чоловіки частіше штовхають, намагаються вдарити, погрожують бійкою та вдаються до неї. Українці частіше ігнорують, забороняють чи обмежують дії партнерки, використовують ненормативну лексику та дискредитують дружину. Для менш явних форм образ різниці не існує. Найбільш поширеною формою поведінки в конфлікті для польських чоловіків є бойкот, для українців – вербальні образи. Дані, що отримано від чоловіків, підтверджуються результатами опитування жінок. Загалом українки частіше, ніж польки відчують на собі прояви насильства. Разом з тим, українські жінки самі застосовують значно більше образливої поведінки, ніж польки. Значущої різниці отримано по 10 із 23 пунктів ($p \leq 0,01$). Загалом українки відзначаються більш частим використанням погроз і фізичного насильства. У використанні бойкоту, ігноруванні, обмеженні дій, брехні та насильницькому контролюванні українки та польки певною мірою схожі. Отже, українська сім'я виявилася більш чутливою до насильницької моделі розв'язання конфлікту⁴.

Польський досвід протидії насильству (*Див. додатки*) може бути цікавим для України.

³ Цит. за ст. КРИМІНОЛОГІЯ ГЕНДЕРА: ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА (А. А. Бова) // Український соціум. - 2004. - № 2 (4). - С.13-20

⁴ *Особистісні особливості жінок-жертв подружнього насильства (Синдром побитої жінки) 2001 года*. Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.04 / О.Д. Шинкаренко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2001. — стор. 10

Опитування,⁵ проведене серед молоді, зверталось до різних аспектів ставлення до насильства і виявило такі факти.

З твердженням, що «жінки, які мають дітей і потерпають від насильства з боку чоловіків, повинні залишатись у своїх родинах заради дітей», погодилися від половини до двох третин опитаних чоловіків і від третини до половини жінок.

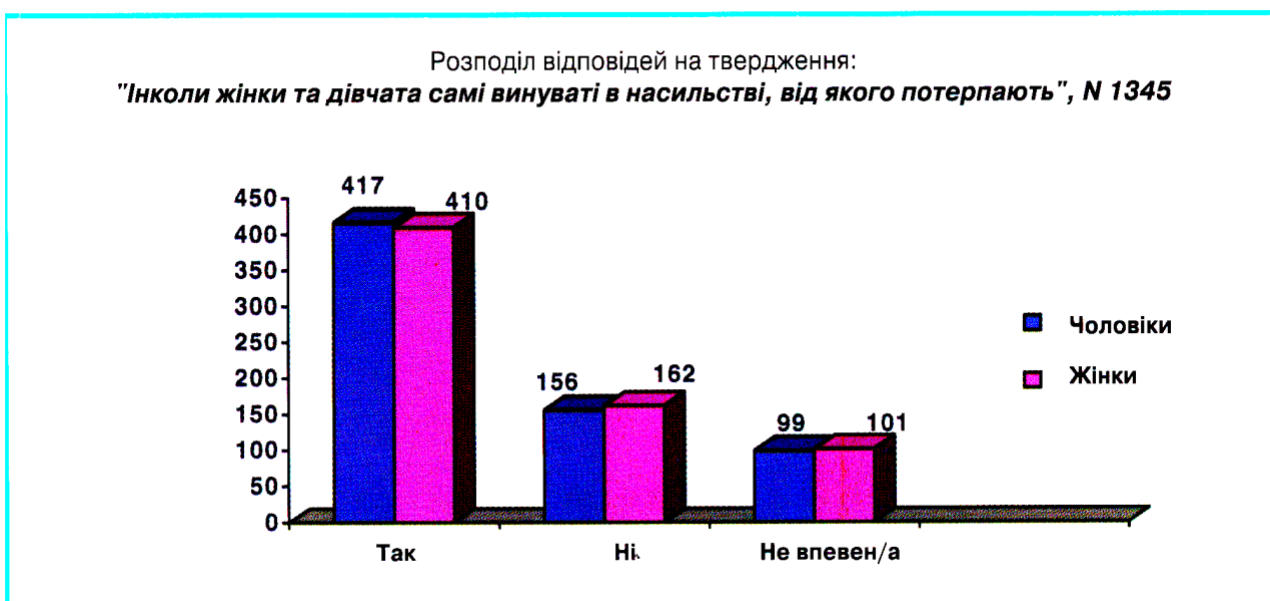
Діаграма 1.6

Це доволі висока частка молоді, яка готова виправдати насильство в родині.

На питання «Хто винен?» відповіді⁶ показали, що і жінки, і чоловіки частіше згодні з тим, що інколи жінки та дівчата самі винні в насильстві, від якого потерпають. Саме таке стереотипне ставлення суспільства у більшості є перешкодою для жінок у зверненні за допомогою, відкриттям своєї проблеми і намаганням вирішити її невідкладно.

Діаграма 2.1

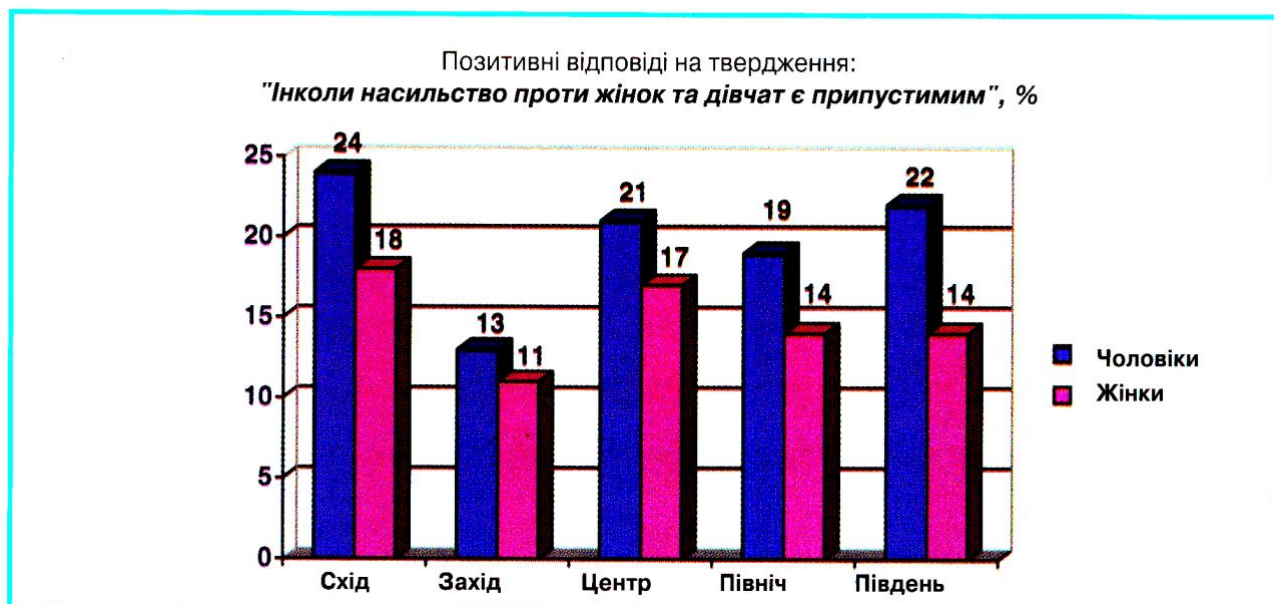

⁵ Насильство проти жінок. Що про це думають молоді люди? Оновлене дослідження. British Council, К., 2005, стор.12

⁶ Там же, стор. 18

Як видно з наступних відповідей⁷, припустимість насильства проти жінок і дівчат в цілому визнає близько п'ятої частини опитаних чоловіків і зовсім не набагато менше опитаних жінок. Як показують інші дослідження, молоді люди часто виявляють набагато вищий рівень (порівняно з іншими віковими категоріями) гендерного стереотипного ставлення до різних аспектів життя, що, можливо, обумовлює і наведені відповіді.

Діаграма 2.2

Одне з додаткових пояснень, яке може слідувати з цього дослідження, стосується загального розуміння – що ж таке насильство і що їм не є, на думку опитаних? Відповіді на це питання показують⁸, що велика частка респондентів мають високий поріг, за яким вони визнають ті чи інші дії як насильство.

Діаграма 2.18

Наведені дослідження підтверджують припущення, що окрім дієвого механізму протидії насильству, зокрема домашньому, з боку держави, мають розвиватися також інші складові, які комплексно зможуть протистояти проблемі – засоби масової інформації, громадські організації, бізнес.

⁷ Там же, стор. 19

⁸ Там же, стор. 30

Рекомендація Rec(2002)5 Комітету Міністрів Державам-учасницям щодо захисту жінок проти насильства, прийнята 30 квітня 2002 р., пропонує наступні заходи для подолання домашнього насильства:

Держави-учасниці повинні:

55. Розглядати як кримінальний злочин будь-який акт насильства, здійснений в сім'ї;

56. Переглянути та/або, за потреби, збільшити покарання, передбачені за завдання умисних тілесних ушкоджень, коли ці злочини були здійснені в сім'ї, незалежно від того, на якого члена сім'ї вони були направлені;

57. Не допускати, щоб подружня зрада розглядалася як прийнятне виправдання фізичного насильства в сім'ї;

58. Передбачити можливість вживання заходів, щоби:

a. дозволити поліції проникати у житло, в якому перебуває особа, яка наражається на небезпеку, арештовувати порушника та забезпечити його або її появу перед судом;

b. дозволити судовим органам виносити заборони на контакт, спілкування або наближення порушника до жертви, проживання або проникнення у певні зони у якості тимчасових заходів, спрямованих на захист жертв;

c. ввести обов'язковий протокол дій, щоби служби поліції, організації соціальної і медичної допомоги дотримувалися однакових процедур;

d. сприяти створенню про-активних служб із захисту жертв, які ініціюватимуть контакт із жертвою, як тільки до поліції надійде заява;

d. забезпечити ефективну співпрацю між усіма відповідними інституціями, такими як поліція, суди і служби захисту жертв, щоби дозволити жертві вжити всіх необхідних заходів практичного і юридичного характеру для отримання допомоги і притягнення до суду порушника з дотриманням встановлених термінів і не вступати в небажаний контакт з порушником;

f. розглядати як кримінальний злочин особи, яка здійснила насильство, будь-яке недотримання вказівок органів влади.

59. Розглянути, за потреби, можливість надання жінкам-іммігранткам, які стали/є жертвами насильства в сім'ї, незалежного права на проживання, щоби вони могли залишити своїх чоловіків, які допускають жорстоке поводження, без необхідності залишати країну, що приймає.

Національна кампанія «Стоп насильству!», яка стартувала 2008 року, змогла активізувати зусилля як органів державної влади, так і громадських і міжнародних організацій. Національний форум, якій відбувся в рамках кампанії 16 – 17 жовтня 2008 року, прийняв Платформу дій (*Див. додатки*), на основі якої прийнято План заходів на виконання Платформи дій (*Див. додатки*).

«сексуальне насильство проти дівчаток»

Об'єктивної офіційної статистики про насильство над дітьми, природно, не існує. Це пов'язано з тим, що батьки, бояться повідомляти про своє відношення до насильства, а захищаючи себе, пояснюють, що не довіряють міліції і воліють не мати з нею справи.

Сексуальне насильство чи спокушання - використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослим чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або одержання вигоди. Сексуальне насильство включає статеві зносини (коїтус), оральний і анальний секс, взаємну мастурбацію, інші тілесні контакти зі статевими органами. До сексуального розбещення відносяться також втягнення дитини в проституцію, порнобізнес, оголення перед дитиною статевих органів і сідниць, підглядання за нею, коли вона цього не підозрює: під час роздягання, відправлення природних потреб.

Сексуальне насильство – це не тільки різні способи статевого акту, але й занадто сміливі ласки, демонстрація порнографії. Діти ховають своє лихо, по-різному справляються з ним. Більше половини повій піддалися в дитинстві сексуальним домаганням. Найчастіше це виходило з боку знайомих, яких дівчата знали, яким довіряли, навіть любили. Найжахливіше, що сексуальне насильство розбещує самих дітей

Про зґвалтування, а особливо про замах на зґвалтування потерпілі, як правило, не розповідають (соромно і страшно), а якщо повідомляють в міліцію, то справа рідко доходить до суду. Це самий безкарний вид злочину. Більш ніж 38% усіх зґвалтованих в Україні - діти і підлітки 12-16 років⁹.

Аналіз судових справ і опитування в одному з регіонів України¹⁰ показали, що питома вага сексуальних злочинів у загальному числі кримінальних злочинів складає від 3 до 5%. Один відсоток усіх розглянутих у судах справ - це справи про зґвалтування. При цьому співвідношення зареєстрованих і скоєних зґвалтувань коливається від 1 (зареєстрованих) до 20 (скоєних) і від 1 до 100 випадків. Київським науковим центром сексології і планування родини вивчений психосоціальний статус 40 дітей (9 хлопчиків і 31 дівчинки) у віці від 4 до 13 років, що мали в анамнезі різні види сексуальних домагань чи насильства. Було встановлено, що в 26 дітей обоє з батьків - алкоголіки, у 9 - алкоголіки батько чи вітчим. Повна родина була в 16 дітей, мати і вітчим - у 13, тільки мати - у 7. Не мали батьків (були тільки бабуся і дідусь) - 4 дитини. Відвідували дитячі установи загального профілю (садки, школи) - 23 особи, спеціалізовані - 17 дітей. Психопатологічні розлади виявлені в 22 дітей, у тому числі слабоумство різного ступеню виразності - у 16, психопатизація - у 6 дітей. Стали жертвами насильства, сексуальних домагань чи розпусних дій з боку дорослих 27 дітей, з боку старших школярів і підлітків - 13.

Українське законодавство, зокрема Кримінальний Кодекс України визначає покарання за сексуальне насильство, в тому числі проти неповнолітніх, статтями 149 (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини) ст.152 (зґвалтування) ст. 155 (статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості) ст.156 (розбещення неповнолітніх).

Стаття 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини

.....

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою,

⁹ ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ Сергій Фокін, 25.08.04 З матеріалів проекту «Захистимо дітей від насильства», підготовленого учнями Макіївської міської загальноосвітньої гімназії, призер конкурсу «Служіння заради миру» <http://familytimes.com.ua/ua/article/person/problem?article=151>

¹⁰ Там же

від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Стаття 152. Зґвалтування

.....

3. Зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього –

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

4. Зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування малолітньої чи малолітнього - карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Стаття 155. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості

1. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. { Абзац другий частини першої статті 155 в редакції Закону N 600-VI ([600-17](#)) від 25.09.2008 }

2. Ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. { Частина друга статті 155 в редакції Закону N 600-VI ([600-17](#)) від 25.09.2008 }

Стаття 156. Розбещення неповнолітніх

1. Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. { Абзац другий частини першої статті 156 в редакції Закону N 600-VI ([600-17](#)) від 25.09.2008 }

2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. { Частина друга статті 156 в редакції Закону N 600-VI ([600-17](#)) від 25.09.2008 }

Проте Кримінальний Кодекс не вичерпує всіх аспектів суспільної проблеми, яка стосується сексуального насильства проти дітей і, зокрема проти дівчаток. Перш за все, законодавство не виділяє гендерний аспект проблеми, хоча навіть за наявною статистикою, більше від цього потерпають дівчатка.

Інший аспект стосується заходів, які мають попереджати сексуальне насильство та зменшувати можливості його поширення. Одним з таких бар'єрів може і має стати Закон «Про суспільну мораль» (Див. додатки), який на сьогодні, на жаль, ще не став тим механізмом, який як фільтр, буде перекривати шляхи факторам, що сприяють розвитку насильства, зокрема сексуального, в суспільстві.

Підготовлені зміни до Закону «Про суспільну мораль» звертаються саме до згаданих вище факторів:

продукція, що пропагує насильство та жорстокість – будь-яка інформація, що орієнтується на: самоцільну демонстрацію та відображення як норми поведінки актів насильства та жорстокості; натуралістичне та деталізоване зображення сцен садизму, розчленування, катування, наруги над трупами, знищення людей, спричинення каліцтва; заклики до застосування фізичної сили та насильства в стосунках між людьми чи по відношенню до тварин, невиправданої жорстокості, безжалісності і егоїзму, як способу вирішення конфліктів чи досягнення поставлених цілей, особливо по відношенню до жінок, дітей, тварин, в тому числі і сексуальне насильство; методи виготовлення і використання як звичайної зброї так і пристроїв для катувань;

Проект Закону про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо захисту суспільної моралі), р.№ 1340, внесений народним депутатом України Москалем Г.Г. Ним пропонується доповнити КК України ст.300 “Порушення законодавства у сфері захисту суспільної моралі щодо обігу продукції чи організації й (або) проведення видовищного заходу еротичного чи сексуального характеру”, з додатковою кваліфікуючою ознакою щодо неповнолітніх Зокрема, “3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або втягнення дитини, яка не досягла чотирнадцяти років, в обіг продукції чи організацію й (або) проведення видовищного заходу еротичного чи сексуального характеру, або демонстрування, збут чи розповсюдження продукції еротичного чи сексуального характеру дитині, яка не досягла чотирнадцяти років, або демонстрування такого видовищного заходу дитині, яка не досягла чотирнадцяти років, - караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років та конфіскацією продукції еротичного чи сексуального характеру та засобів її виготовлення, переміщення, реклами, трансляції (ретрансляції), демонстрування та розповсюдження.”

Та статтями 301. “Обіг продукції та організація і (або) проведення видовищного заходу, що завдає шкоди суспільній моралі” і 301-1. “Обіг продукції чи організація й (або) проведення видовищного заходу, що завдає шкоду суспільній моралі, створеного за участю дитини”.

Важливо, щоби кроки від теорії до практики були недовгими, а процес впровадження законів мав чітку взаємодію і систему моніторингу.

«насильство, пов'язане з посагом; пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні практики, що завдають шкоди жінкам; примусові вагітність, аборти і стерилізація»

Насильство, пов'язане з посагом; пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні практики, що завдають шкоди жінкам; примусові вагітність, аборти і стерилізація не є практиками, притаманними українському суспільству. Тому це питання не знайшло безпосередньо свого відображення в українському законодавстві.

Непрямі посилання, що забороняють згадані форми насильства, відображені в наступних статтях Кримінального Кодексу.

Стаття 121. Умисне тяжке тілесне ушкодження

1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, **або переривання вагітності** чи непоправне знівечення обличчя, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.....

Стаття 134. Незаконне проведення абортів

1. Проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти, - карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої, -

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини

1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, **примусову вагітність**, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності. *{Стаття 149 в редакції Закону N 3316-IV ([3316-15](#)) від 12.01.2006}*

Зважаючи на те, що Україна декларує свою відкритість, і кількість людей інших культурних, релігійних та світоглядних традицій, що проживають в Україні (як з громадянством України, так і з громадянством інших країн чи без громадянства), постійно збільшується, важливо, щоби законодавче, інформаційне, і освітнє поля враховували це і розвивалися таким чином, щоби нові проблеми, зокрема такі, що стосуються проявів гендерного насильства, не захопили нас зненацька.

Рекомендація Rec(2002)5 Комітету Міністрів Державам-учасницям щодо захисту жінок проти насильства, прийнята 30 квітня 2002 р., звертає увагу на необхідність інкримінування зґвалтування між членами подружжя або партнерами.

77. Попри те, що визначення зґвалтування і сексуального насильства цілком залежить від державних законодавств, слід відзначити, що рекомендація особливо виступає за інкримінування зґвалтування між членами подружжя або партнерами.

Як згадувалося вище, зґвалтування загалом, а тим більше зґвалтування в шлюбі, не є предметом суспільного обговорення, суспільного осуду, а тому і суспільного реагування.

В окремих статтях Кримінального кодексу України вчинення інших злочинів у поєднанні із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом є додатковою кваліфікуючою ознакою, що обтяжує відповідальність (теж саме стосується вагітної жінки).

Стаття 115. Умисне вбивство

1. Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, - карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.
2. Умисне вбивство: ...
 - 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; ...
 - 10) поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом; карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті.

Стаття 152. Зґвалтування

1. Зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, - карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.
2. Зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 цього Кодексу, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.
3. Зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього – карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.
4. Зґвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки, а також зґвалтування малолітньої чи малолітнього - карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Стаття 153. Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом

1. Задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи -

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Те саме діяння, вчинене повторно або групою осіб, або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 152 або 154 цього Кодексу, а також вчинене щодо неповнолітньої чи неповнолітнього, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Те саме діяння, вчинене щодо малолітньої чи малолітнього, або якщо воно спричинило особливо тяжкі наслідки, -

карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. { *Стаття 153 із змінами, внесеними згідно із Законом N 2276-IV ([2276-15](#)) від 21.12.2004* }

Стаття 154. Примушування до вступу в статевий зв'язок

1. Примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні, -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Ті самі дії, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів або розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів, -

караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років.

Водночас, жодна з наведених статей не має додаткових кваліфікуючих ознак за зґвалтування в шлюбі, що обтяжує відповідальність. Такий стан справ сприяє тому, що ця тема продовжує залишатися поза увагою суспільства як в плані визначення її розмірів, так і в плані реагування на неї.

Торгівля людьми в усьому світі, зокрема і в Україні, має тенденцію до постійного розширення. Жінки вже тривалий час є серед її основних жертв. Існують різні форми торгівлі людьми, але найпоширеніша – торгівля жінками в індустрії сексу.

Торгівля жінками в її сучасному вигляді існує в Україні з початку 90-х років 20-го сторіччя. Причини, що призвели до її розквіту пов'язані як з глобальними, так і з локальними процесами, і, як слідує з самого поняття «торгівля», з розвитком попиту і пропозиції.

Питання щодо протидії торгівлі людьми містять наступні нормативно-правові акти (рівень міжнародна угода – Закон України):

- Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 02.12.1949;
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколи, що її доповнюють (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю) від 15.11.2000;
- Кримінальний кодекс України (стаття 149);
- Угода держав учасниць СНД про співробітництво держав учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з торгівлею людьми, органами та тканинами людини від 25.11.2005.

Всі вищезазначені документи створюють дієвий правовий механізм протидії торгівлі людьми, однак, питання попередження та питання допомоги потерпілим від цього небезпечного явища потребують законодавчого визначення.

Кримінальний Кодекс України також регламентує відповідальність за насильство, пов'язане з експлуатацією, торгівлю жінками і примусову проституцію.

Стаття 149. Торговля людьми або інша незаконна угода щодо людини

1. Торговля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан,

залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, **примусову вагітність**, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Стаття 146. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини

1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини - караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заповіданням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї, або здійснюване протягом тривалого часу,-

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Стаття 302. Створення або утримання місць розпусти і звідництво

1. Створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти -

караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою наживи або особою, раніше судимою за цей злочин, або вчинені організованою групою, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від двох до семи років.

Стаття 303. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією

1. Втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство -

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з

використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, -

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під сутенерством у цій статті слід розуміти дії особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою.

2. Відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Відповідно до положень Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності можна встановити наступні прогалини, які не регулюються українським законодавством.

На законодавчому рівні не встановлені регуляції щодо можливості реалізації заходів із забезпечення фізичної, психологічної і соціальної реабілітації жертв торгівлі людьми (зокрема не визначено систему фінансування таких заходів як видатки з державного, місцевих бюджетів, шляхом благодійної діяльності фізичних та юридичних осіб (в т.ч. й не резидентів), іноземні гранти, благодійні, конфіскаційні, страхові фонди).

Також, відповідно до чинного законодавства, зокрема Кримінально-процесуального кодексу України та особливостей злочину, передбаченого ст.149 Кримінального кодексу України, майже нереально провести реституцію прав потерпілих осіб, а у випадку неможливості проведення такої реституції у повному обсязі забезпечити компенсацію заподіяної шкоди (обсяги конфіскованого майна не покривають витрат на фінансування реституції прав потерпілих осіб та компенсації заподіяної їм шкоди, відсутній дієвий причинно-наслідковий зв'язок між самим злочином та майном, яке зароблено шляхом злочинної діяльності).

Окремого законодавчого врегулювання потребує статус жертви торгівлі людьми. Так, на сьогодні в Україні існує правова категорія «потерпіла особа», яка визначається Кримінально-процесуальним кодексом України. Таким чином, будь-які дії спрямовані на соціальну допомогу потерпілій особі пов'язані з набуттям нею відповідного процесуального статусу. Ситуація може також ускладнюватись міжнародним характером діяльності профільних злочинних груп, що значно збільшує час, який необхідний для проведення процесуальних дій з набуття такого статусу.

Серед додаткових питань, які потребують законодавчого врегулювання, слід зазначити необхідність закріплення негативного ставлення українського суспільства до цього злочину, злочинців причетних до його скоєння та інших осіб, які користуються наслідками такої

злочинної діяльності (так як існує стійка економічно вмотивована толерантність до цього суспільно-небезпечного явища та його наслідків).

Особлива проблема, яка потребує негайного вирішення, полягає у забезпеченні формування ставлення громадян України щодо неприпустимості порушення міграційного та трудового законодавства.

Серед структурних проблем, що постають при реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, на перше місце виступає проблема підміни правових понять «координація» та «управління».

З метою забезпечення дієвого зв'язку між суб'єктом управління, який здійснює координацію провадження державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та об'єктом управління – підлеглим органом, що виконує управлінські директиви з концентрації власних зусиль на тому чи іншому напрямі державної політики зазначеного профілю, заслуговують на увагу наступні пропозиції, які також підтримуються міжнародними експертами (ОБСЄ, МОМ, МОП):

- з метою підняття рівня впливу суб'єкта координації досліджується можливість створення окремої інституції: Національний координатор з протидії торгівлі людьми (це може бути посадова особа рівня віце-прем'єр-міністра, або така, яка буде здійснювати координацію через рішення, затверджені віце-прем'єр-міністром);
- для проведення об'єктивної оцінки стану провадження профільної державної політики вивчається питання щодо створення окремої, незалежної від виконавчої влади, інституції: Національний доповідач з протидії торгівлі людьми (особа, яка буде достатньо авторитетна в державі та світі і яка буде незалежно та об'єктивно досліджувати стан організаційно-правового забезпечення механізму провадження профільної державної політики);
- особливої уваги потребують питання удосконалення дорадчої системи: Міжвідомча координаційна рада – Експертна робоча група (можливо, через створення об'єднаного дорадчого органу у складі міністрів або їх заступників із правом делегування права прийняття рішень, визначеним дорученнями особам на кшталт представництва в суді з максимальним обсягом прав). Як гіпотетичний варіант при дієвому функціонуванні механізму, побудованому на принципі одноосібної влади - Національний координатор (адміністративна) Національний доповідач (контрольна), можна розглянути можливість ліквідації колегіального дорадчого органу.

Серед проблем, які також потребують вирішення, але не обов'язково на законодавчому рівні, є проблема загальної, уніфікованої, об'єктивної, профільної державної статистики. Також відсутні наукові дослідження, в яких би встановлювався чіткий причинно-наслідковий зв'язок між заходами державної політики на превентивному щаблі та рівнем профільної злочинності, кількістю потерпілих та сумою, необхідною для реституції їх прав та компенсації завданих їм збитків у повному обсязі.

З метою вирішення зазначених проблем та на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.02.2008 №383 Міністерством у справах сім'ї, молоді і спорту розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Закону України «Про протидію торгівлі людьми та допомогу постраждалим від торгівлі людьми» та листом від 24.12.2008 № 4.3/2332 направлено на розгляд до Кабінету Міністрів України.

Робочою групою розроблено проект Концепції Закону України «Про протидію торгівлі людьми та допомогу постраждалим від торгівлі людьми», який пройшов процедуру погодження у центральних органах виконавчої влади та направлений у Кабінет Міністрів України. Робоча група приступила до підготовки проекту Закону України «Про протидію торгівлі людьми та допомогу постраждалим від торгівлі людьми».

Поряд із пропозиціями щодо законодавчого врегулювання вищезазначених проблемних питань до проекту зазначеного нормативно-правового акту увійдуть також положення щодо:

- закріплення негативного ставлення українського суспільства до цього злочину;
- розробки надійного інструменту із забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності кожного злочинця, який скоїв злочин, передбачений статтею 149 Кримінального кодексу України;
- створення надійного механізму соціального захисту та надання допомоги потерпілим особам;
- посилення державного контролю за міждержавним усиновленням і діяльністю туристичних та шлюбних агенцій, агенцій по працевлаштуванню за кордоном.

Після прийняття Державної програми протидії торгівлі людьми, при всіх регіональних постійно діючих комісіях з питань обміну інформацією про запобігання торгівлі людьми та координації зусиль у боротьбі з нею були створені експертні робочі групи.

19 березня 2008 р. відбулось засідання Міжвідомчої ради присвячене проведенню центральними та місцевими органами виконавчої влади заходів, направлених на покращення ситуації у сфері протидії торгівлі людьми.

З даного питання Міжвідомча рада вирішила:

1. Створити міжвідомчу робочу групу з розробки Концепції Закону України «Про протидію торгівлі людьми та захист постраждалих від торгівлі людьми» та надати пропозиції до Концепції.
2. Звернутись до Генеральної прокуратури України з проханням щодо створення окремого структурного підрозділу, який відповідатиме за питання протидії торгівлі людьми та закріплення підтримки державного звинувачення у суді за визначеними співробітниками регіональних прокуратур.
3. Звернутись до Верховного Суду України із проханням щодо розроблення постанови Пленуму Верховного Суду України стосовно узагальнення судової практики з розгляду справ пов'язаних із торгівлею людьми.
4. Звернутись до Верховного Суду України із проханням організації та проведення для суддів навчальних семінарів щодо розгляду справ порушених за ст.149 Кримінального кодексу України.
5. Доручити Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту розробити та подати Кабінету Міністрів України проект постанови про створення окремої міжвідомчої ради з протидії торгівлі людьми.
6. Рекомендувати Міністерству освіти та науки України провести тематичні заняття з протидії торгівлі людьми та викорінення найгірших форм дитячої праці серед школярів, студентів та освітян.
7. Рекомендувати Міністерству праці та соціальної політики України прискорити прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику для життєдіяльності від здійснення господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні на роботу за кордоном, та періодичності проведення планових заходів державного нагляду (контролю)».
8. Доручити Міністерству фінансів України розглянути можливість збільшення бюджетного фінансування заходів, направлених на допомогу жертвам торгівлі людьми.
9. Доручити Державному комітету телебачення і радіомовлення України розробити систему заходів з протидії торгівлі людьми (розміщення роликів соціальної реклами, створення тематичних програм з протидії торгівлі людьми) на провідних телеканалах та радіостанціях України в прайм-тайм та надати пропозиції щодо запровадження тематичних днів у засобах масової інформації, присвячених протидії торгівлі людьми (у межах державного замовлення на вироблення радіо та телепрограм).

10. Доручити Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту розробити дієвий механізм допомоги потерпілим від торгівлі людьми, в тому числі й тим жертвам, які ще набули процесуального статусу потерпілої особи. Вивчити питання можливості створення спеціалізованих реінтеграційних центрів для жертв торгівлі людьми.
11. Службі безпеки України активізувати перевірку узагальнених матеріалів Державного комітету фінансового моніторингу, на предмет їх можливого походження від діяльності, пов'язаної від торгівлі людьми.
12. Місцевим органам виконавчої влади рекомендувати:
 - Прийняти регіональні програми з протидії торгівлі людьми в областях, де вони не прийняті, та інформувати про це Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту.
 - Створити експертні робочі групи при постійно діючих комісіях з протидії торгівлі людьми в областях, де вони не існують, та інформувати про це Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту.
 - Систематизувати всі наявні ресурси регіону з надання правової, медичної, психологічної, соціальної та іншої допомоги потерпілим від торгівлі людьми та інформувати про це Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту.
 - Рекомендувати співпрацювати з міжнародними організаціями щодо удосконалення впровадження державної політики з протидії торгівлі людьми.

03.07.2008 відбулось друге засідання Міжвідомчої ради, присвячене презентації дослідження "Оцінка потреб національного механізму перенаправлення потерпілих від торгівлі людьми в Україні" (за підтримки офісу Координатора проектів ОБСЄ в Україні) та обговорення ситуації в країні щодо протидії торгівлі дітьми. Проблемні питання та перспективні шляхи їх вирішення.

Міжвідомча рада вирішила:

1. Рекомендувати дослідження "Оцінка потреб національного механізму перенаправлення потерпілих від торгівлі людьми в Україні" для опрацювання та подальшого використання в роботі центральних органів виконавчої влади.
2. Створити міжвідомчу робочу експертну групу щодо опрацювання національного механізму перенаправлення потерпілих від торгівлі людьми в Україні.
3. Центральним органам виконавчої влади, задіяним в реалізації державної програми протидії торгівлі людьми, провести моніторинг програми в частині власної компетенції з метою внесення пропозицій по змінах та доповненнях до програми.
4. Центральним органам виконавчої влади привести програми протидії торгівлі людьми у відповідність до вимог Порядку розроблення та виконання державних цільових програм, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 №106, внести у програму кількісні і якісні показники виконання.
5. Прискорити процедуру прийняття законопроекту щодо Плану Дій з реалізації Конвенції ООН з прав дитини.
6. Удосконалити кримінально – процесуальне законодавство у сфері захисту прав дітей, потерпілих від торгівлі людьми. Розглянути досвід Молдови у цьому напрямі.
7. Удосконалити законодавство у сфері захисту дітей від залучення до виготовлення порнографії.
8. Підтримати законопроект щодо створення інституту Уповноваженого з прав дитини (допоможе уніфікувати всі процедури, що стосуються захисту прав дітей).
9. Звернутись до Верховного Суду та Генеральної Прокуратури України із проханням організації та проведенням для суддів та прокурорів навчальних семінарів щодо розгляду справ порушених за ст.149 та ст. 301 Кримінального кодексу України.
10. Правоохоронним органам, особливо в літній період, звернути увагу на працюючих в секс бізнесі з метою виявлення неповнолітніх, які є жертвами торгівлі.

11. Доручити Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту вивчити питання створення „центру інтерв'ювання неповнолітніх” та реабілітаційного центру для дітей-жертв торгівлі.

Напрацювання механізму протидії торгівлі людьми відбувається в Україні останнім часом інтенсивно. Цьому сприяє, зокрема і підтримка ініціатив в цій царині з боку донорів, а саме Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародної організації міграції, ЮНІСЕФ.

«сексуальні домагання, залякування на роботі і в освітніх установах»

Пошук запобіжних заходів проти домагання при працевлаштуванні та сексуального домагання на робочому місці має в світі довгу історію, але це не означає, що захист від сексуальних домагань має ефективний механізм. Вкрай прихований характер явища, складнощі доведення, упередження та гендерні стереотипи роблять процес ефективного протистояння складним і не завжди успішним.

Платформа Дій, вироблена на 4 Всесвітній конференції у справах жінок 1995 року, звертається до урядів і всіх, хто можуть сприяти процесу подолання сексуальних домагань.

126. Правительствами, работодателями, профсоюзами, общинными и молодежными организациями и неправительственными организациями, соответственно:

a) разработка программ и процедур в целях искоренения практики сексуальных домогательств и других форм насилия в отношении женщин во всех учебных заведениях, на рабочих местах и т.д.;

З міжнародних документів, які слід відзначити, можна назвати Європейську соціальну хартію (переглянута), яка ратифікована Україною і має доволі реальний механізм подання скарг.

Стаття 26

Право на гідне ставлення на роботі

З метою забезпечення ефективного здійснення права всіх працівників на захист їхньої гідності на роботі Сторони зобов'язуються, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників:

1. поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про сексуальні домагання на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким домаганням і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки;
2. поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про систематичні непорядні або явно негативні та образливі дії щодо окремих працівників на робочому місці або у зв'язку з виконанням роботи, сприяти запобіганню таким діям і вживати всіх відповідних заходів для захисту працівників від такої поведінки.

Європейська соціальна хартія (*Переглянута*) (*ETS N 163*) (*укр/рос*) Страсбург, 3 травня 1996 року (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 51*) {*Хартію ратифіковано із заявами Законом N 137-V (137-16) від 14.09.2006, ВВР, 2006, N 43, ст.418*}

Закон “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, N 52, ст.561*) дає визначення сексуальних домагань: “сексуальні домагання - дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування (стаття 1). Закон також зобов'язує роботодавців вживати заходів щодо унеможливлення випадків сексуальних домагань (стаття 17), передбачає можливість особи, яка вважає, що стосовно неї було застосовано дискримінацію за ознакою статі чи вона стала об'єктом сексуальних домагань, звернутися зі скаргою до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, правоохоронних органів держави та суду.

Однією з проблем малої ефективності згаданого закону є складності доведення факту сексуального домагання, бо відбувається воно зазвичай за зачиненими дверима, а відсутність свідків зупиняє жінок від подання заяви до суду.

Для того, щоби уникнути згаданих проблем, використовується новий принцип доведення у справах відносно дискримінації. Він полягає в тому, що, на відміну від панівного у цивільному праві принципі, коли тягар доведення покладається на особу, яка висуває претензію – в справах щодо дискримінації - особа, яка вважається потерпілою, може обмежитись лише представленням відповідному органу фактів, що «*prima facie*» вказують на дискримінацію (фактів, на підставі яких можна зробити висновки, що вірогідно мала місце безпосередня чи опосередкована дискримінація), але тягар доведення за порушення принципу рівного ставлення покладається на особу, яку обвинувачують у цьому. Подібний підхід не є абсолютно новим чи невідомим українському законодавству, в якому зустрічаються ситуації, коли тягар доведення падає на роботодавця у стосунках з працівником чи працівницею. Слід також відзначити, що це положення не стосується кримінальної відповідальності.

Новий принцип тягара доведення в ЄС виникає вперше (хоча в документах Європейського Союзу про нього йшлося раніше) у Директиві 97/80/ЄС¹¹ щодо тягарю доведення у справах щодо дискримінації з приводу статі, а потім, у такій самій редакції, у двох Директивах 2000 р., «рамковій» і «расовій».

Стаття 4

Тягар доказування

1. Держави-члени повинні вжити необхідних заходів в межах національних судових систем для забезпечення того, що коли особа, яка вважає свої права порушеними від незастосування принципу рівного ставлення, встановлює через суд або іншу компетентну інстанцію факти, які можуть припускати наявність прямої чи непрямої дискримінації, тоді на відповідача лягає тягар доказування, що принцип рівного ставлення не був порушений.
2. Ця Директива не перешкоджає державам-членам встановлювати правила надання доказів, які є більш сприятливими для позивачів.
3. Держави-члени не зобов'язані застосовувати пункт 1 в процедурах, де розслідування фактів справи належить до компетенції суду або компетентного органу.

Таким чином, стаючи спільним принципом доведення у справах відносно дискримінації, він не виключає можливості запровадження державами-членами правил доведення більш корисних для осіб, які вважаються потерпілими. Згідно з обома Директивами 2000 р., новий принцип тягара доведення застосовується також у випадках, коли від імені потерпілої особи для її підтримки виступають об'єднання, організації або інші юридичні особи, які мають інтерес у тому, щоб Директиви застосовувались відповідним чином. Принцип, про який йдеться, може не застосовуватись у випадках, коли обов'язок встановлення фактів покладений на суд або інший відповідний орган.

Щодо розуміння проявів домагання, вказується на загальноприйнятту на міжнародному рівні інтерпретацію понять «домагання» (*harassment*), «тиск» (*pressure*), «залякування» (*bullying*), «притиснення» (*mobbing*), «віктимізація» (*victimization*) як постійних нападів фізичного або психологічного характеру, як правило, непередбачених, ірраціональних та несправедливих, на окремих працівників або їхні групи. Також вважається, що явище домагання не виникає

¹¹ РІШЕННЯ РАДИ 97/80/ЄС від 15 грудня 1997 року про тягар доказування у справах про дискримінацію на основі статі

лише з рис окремих людей, але укорінене у ширшому соціальному, економічному, організаційному та культурному контексті.

В цілому ситуація з механізмом протистояння сексуальним домаганням має на сьогодні такі особливості і перспективи:

- Сексуальні домагання повинні розглядатися законодавством як один з проявів дискримінації, а тому відповідальність за сексуальні домагання має розглядатися як за дискримінацію, наприклад, згідно ст.161 КК.
- Визначення сексуальних домагань в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» в цілому відповідає європейським стандартам, але для кращого протистояння явищу в цілому його слід розширити і деталізувати.
- Тягар доведення є важливим фактором протистояння сексуальним домаганням, але не є обов'язковим, як показує практика, тому важливо провести глибоке дослідження ефективності застосування існуючих інструментів та можливості доведення факту сексуальних домагань.
- Зміни до законів мають містити не лише визначення сексуальних домагань, відповідальність за них, структури і процедури, але також інформування, зміну ставлення до проблеми, заборону сексистської реклами тощо.

Рекомендація Res(2002)5 Комітету Міністрів Державам-учасницям щодо захисту жінок проти насильства, прийнята 30 квітня 2002 р., пропонує наступні заходи, які стосуються протидії сексуальним домаганням:

60. Вжити заходів для заборони усіх типів поведінки з сексуальним забарвленням або будь-яких дій, що базуються на сексі, що ображають почуття власної гідності працюючих жінок включно із поведінкою керівників або колег: йдеться про поведінку з сексуальним забарвленням, для якої особа використовує своє домінуюче положення, незалежно від місця і обставин (включно із такими ситуаціями, як відносини між сусідами, між студентами і викладачами, телефонне залякування тощо.). Подібні дії розглядаються як посягання на людську гідність;

61. Сприяти підвищенню обізнаності, інформування і попередження сексуального домагання на робочих місцях або в місцях, пов'язаних з трудовою діяльністю, або в будь-яких інших місцях; вжити відповідні заходи для захисту жінок і чоловіків від подібних дій.

«наси́льство з боку чи за потурання держави»

Рекомендація Rec(2002)5 Комітету Міністрів Державам-учасницям щодо захисту жінок проти насильства, прийнята 30 квітня 2002 р., звертає увагу на необхідність криміналізації насильства, що вчиняється з боку або за потурання держави.

77. криміналізувати всі форми фізичного, сексуального та психологічного насильства, що здійснюються або допускаються державою або посадовими особами, незалежно від місця дії, але особливо в тюрмах і центрах утримання, психіатричних закладах тощо;

78. криміналізувати всі форми фізичного, сексуального і психологічного насильства, що здійснюються або допускаються в ситуаціях, коли відповідальність за те, що трапилося може бути покладена на державу або на третю особу, наприклад, в інтернатах, будинках престарілих та інших установах.

Цей тип насильства загалом і гендерного насильства зокрема до сьогодні знаходиться поза центром уваги і держави, і громадськості, тому шлях до розробки і реалізації практичних кроків в цій сфері ще тривалий.

Опитування експертів

Опитані експерти представляють органи державної влади і громадські організації. Поняття «експерт» в рамках цього дослідження відноситься до людей, які певний час працюють в сфері практичної реалізації політики протидії гендерному насильству. Органи державної влади були представлені міністерством у справах сім'ї, молоді і спорту, відповідними обласними та районними структурами. Досвід роботи експертів, які представляють органи державної влади, коливається від 2 до 10 років. Експерти з громадських організацій мають не менше 10 років досвіду щодо проблематики, пов'язаної з гендерним насильством і дискримінацією.

Як якісне дослідження, опитування має не меті визначитися з тенденціями, що існують сьогодні в роботі механізмів моніторингу та протидії гендерному насильству (включно з дискримінацією), а не з їх кількісним описом.

Відносно основних проблем, прогалин, протиріч і бар'єрів, що зустрічаються в діяльності з подолання гендерного насильства, відповіді можна класифікувати, згідно МІНІЗІП підходу, наступним чином.

Можливості – брак програм і закладів для постраждалих від насильства в сім'ї; відсутність програм і закладів для осіб, які чинять насильство; брак програм ненасильницького виховання.

Інтерес – формальне ставлення влади до вирішення проблеми.

Норма – відсутність єдиного узгодженого формулювання терміну «гендерне насильство» як серед експертів, так і в законодавстві.

Інформування – відсутність достатньої інформації і обізнаності з проблеми гендерного насильства серед державних службовців і в суспільстві в цілому.

Здатність – брак фахівців – професійних ентузіастів – які могли би реалізовувати політику щодо протидії гендерному насильству.

Ідеологія – нерозуміння в суспільстві самої суті гендерної дискримінації; низький рівень гендерної чутливості в суспільстві; сексизм у повсякденному житті і, зокрема в змї та рекламі.

Процес – відсутність системного підходу у державній гендерній політиці в цілому і щодо протидії насильству зокрема; слабкий механізм реалізації гендерної рівності; відсутність серйозних вимог і відповідальності за невиконання рішень в галузі гендерної політики; брак консолідації влади і громадськості.

На думку експертів, Верховна Рада може зробити певні кроки для протидії гендерному насильству. Серед таких кроків відзначаються насамперед необхідність змін існуючих або прийняття нових законів, які будуть більш ефективними і дієвими. Проте, це узагальнені пропозиції, які не дають конкретних напрямів трансформації законодавства. Серед більш практичних рекомендацій – пропозиції щодо внесення в Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» поняття «гендерне насильство». Це, безумовно, системне рішення, яке передує всім наступним практичним крокам. Фінансування також згадується як важливий чинник дії механізму протидії насильству, проте йому не надається вага єдиного визначального. Іншим фактором, на думку експертів, може стати більша помітність профільного комітету (Комітету Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин), для досягнення якої мають регулярно проводитися парламентські і комітетські слухання. В цілому слід відзначити, що обізнаність практиків щодо ролі Верховної Ради в справі протидії гендерному насильству не є високою і реальною, а тому необхідно працювати за цим напрямом.

Менш конкретизованим є бачення ролі Кабінету Міністрів. Імовірно, це пов'язане з тим, що Кабінет Міністрів досі не грає помітної ролі в цій царині, а тому в практиків відсутні

прецеденти щодо його позитивної чи негативної ролі. Думка сходиться щодо того, що Кабінет Міністрів має прийняти комплексну цільову програму, забезпечити гарним координаційним механізмом та фінансуванням. Безумовно, роль цього органу влади в плані подолання гендерного насильства ще навіть не почала формуватися, але вона є важливою для збалансованої та результативної дії.

Не зважаючи на те, що дехто з експертів висловлювалися за те, щоби роль спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади щодо протидії гендерному насильству була передана в інше відомство (Міністерство внутрішніх справ), переважна більшість відзначала, що Міністерство України у справах сім'ї, молоді і спорту нині спроможне виконувати свою функцію, бо має розгалужену структуру, систему управлінь, відділів, центрів соціальної роботи, підготовлені кадри на місцях.

Водночас, відзначалося також і те, що кваліфікованість фахівців на місцях не всюди достатня для виконання ними своїх функцій. Недостатніми також є штат на місцях і в самому Міністерстві, а також бракує коштів для повноцінного виконання законів і програм.

Координація ускладнюється тим, що інші органи виконавчої влади, які зобов'язані законами чи іншими нормативно-правовими актами (спільними наказами, положеннями тощо) співпрацювати в царині протидії гендерному насильству усуваються від співпраці або діють формально, що не сприяє комплексному вирішенню проблеми.

Позиція експертів щодо зміни спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади щодо протидії гендерному насильству і передання його функцій Міністерству внутрішніх справ (МВС) пов'язана зі ставленням до насильства як до злочину і відповідно наявними в МВС можливостями карати злочинців.

На думку експертів, Міністерство України у справах сім'ї, молоді і спорту має зробити наступні кроки для поліпшення ситуації:

- систематизувати свою роботу, зокрема координацію зусиль в цій сфері;
- регулярно розробляти і оновлювати стратегію роботи в сфері подолання гендерного насильства;
- розробити державну програму протидії гендерному насильству;
- створити в міністерстві окремий підрозділ, відповідальний за розв'язання проблеми;
- збільшити штат, як в самому міністерстві, так і на місцях, регулярно займатися підвищенням його спроможності;
- створити методичну базу для всебічного забезпечення роботи з протидії насильству;
- розробити і впровадити механізм постійного моніторингу ситуації з насильством в сім'ї та інших форм гендерного насильства;
- виступати адвокатами своїх підрозділів на місцях, допомагаючи, зокрема розробкою відповідних нормативно-правових актів, які унормовують роботу місцевих підрозділів;
- вирішити питання з обліком і статистикою випадків гендерного насильства для уникнення дублювання тощо;
- розробити механізм обліку та узагальнення випадків гендерного насильства та дискримінації;
- забезпечувати гарантоване фінансування програм.

Щодо ролі інших міністерств та відомств, експерти відзначають їхню слабку виконавчу дисципліну, зокрема у виконанні тих положень, які регламентуються законодавством про рівні прав та можливості жінок і чоловіків та протидії насильству. Відзначається, що згадані міністерства і відомства «скидають» всю роботу, і відповідальність на Міністерство у

справах сім'ї, молоді і спорту, відбуваючись або формальним підходом, або повним ігноруванням положень законодавства. Цікавою є пропозиція одного з експертів щодо покладання обов'язку моніторингу ситуації стосовно впровадження законодавства з проблем подолання гендерного насильства на гендерних уповноважених в центральних органах виконавчої влади. Пропонується також розробити і реалізовувати відомчі (галузеві) програми з визначенням механізму моніторингу та оцінки.

У роботі місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування як в краплині води відображаються проблеми центральних органів влади, але є і свої особливості, на які звертають увагу експерти. Так, згідно Закону про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (ст.12) покладається на одного із заступників керівника органу виконавчої влади. Як правило, на обласному і районному рівні це є заступники з гуманітарних питань. Проте, враховуючи міждисциплінарність гендерної тематики, це видається неефективним. За пропозицією експертів, доцільніше покласти вказану відповідальність на першого заступника, а не на заступника з гуманітарних питань. Це дозволить на місцевому рівні вирішувати питання протидії гендерному насильству зокрема і гендерної проблематики в цілому більш комплексно, більш ефективно і більш оперативно.

Іншим питанням, на яке звертають увагу експерти, є фінансування – фінансування державних програм, фінансування кризових центрів і притулків, фінансування ініціатив громадських організацій.

Щодо громадських організацій, то найчастіше експерти (і ті, що представляють органи державної влади, і ті, що представляють громадські організації) відзначають потребу об'єднання зусиль громадських організацій як у вигляді коаліцій для здійснення довгострокових завдань, так і в тимчасові консорціуми для реалізації конкретних проектів і програм.

Експерти також звертають увагу на те, що громадські організації недостатньо активно беруть участь в кампаніях – «16 днів проти гендерного насильства», «СТОП насильству!» тощо. Те ж саме стосується участі громадськості в експертних структурах при органах влади, створенні їх там, де вони відсутні, тобто діяльності, яка загалом має нині назву «єдвокасі» (advocacy).

Водночас, часом лунає і критика в бік громадських організацій за те, що вони працюють від гранту до гранту, непослідовні у визначенні пріоритетів діяльності, не завжди професійно і відповідально здійснюють свої проекти тощо.

Одне з питань стосувалося самого поняття гендерного насильства і його розуміння. У відповідях відобразилося і те, що українське законодавство не має визначення гендерного насильства (слід відзначити, що нема узгодженого визначення і в документах міжнародних організацій), і те, що часом воно повністю ототожнюється з поняттям насильство в сім'ї чи насильство проти жінок, і те, що тема ця в державній політиці має ще нетривалу і несталу практику.

Багато експертів вважають, що гендерне насильство – це прояв гендерної дискримінації. Водночас, частина експертів розуміє гендерне насильство фрагментарне, як торгівля людьми, насильство в сім'ї тощо.

Цікавим є наступне визначення, яке не можна віднести до академічних, але яке водночас емоційно точно висловлює суть: «Стан душі, коли «відчуваєш, що ти жінка, і мені від цього боляче».

Найповнішим визначенням можна назвати наступне: «будь-яке насильство, яке чиниться на основі нерівності статей у сім'ї та в суспільстві».

Аналіз відповідей, пов'язаних з впровадженням нормативно-правових актів, які на рівні органів виконавчої влади регламентують порядок впровадження, зокрема Закону «Про попередження насильства в сім'ї», показує, що загальна тенденція нерівномірності виконання їх положень різними відомствами, відзначена на рівні центральних органів виконавчої влади, має місце і тут.

Структури Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту виконують практично всі положення спільних наказів (від 9.03.04 №3/235 та від 14.06.06 №1983/388/452/221/556/596/106 – див. додатки). Водночас виконання наказу від 14.06.06 №1983/388/452/221/556/596/106 структурами Міністерства транспорту та Державного департаменту виконання покарань є швидше фактом спорадичним, а не регулярним.

В той же час, слід відзначити, що сама форма спільних наказів є досить дієвою, а тому може і далі використовуватися в роботі, проте прийняття їх у вигляді постанови Кабінету Міністрів може дати цим документів більшої легітимності в очах «неосновних» виконавців.

Громадські ініціативи

Громадські організації, як в Україні, так і в світі, зробили і продовжують робити багато для того, щоби проблема гендерного насильства стала актуальною не лише на рівні їх ініціатив та ініціатив міжнародних агенцій, але і державною політикою. З початку 90-х громадські організації в Україні ініціювали та здійснили велику кількість проектів, одні з яких стали системними і перейшли на державний рівень, інші – залишилися локальними і закінчилися по завершенні підтримки.

Сталість громадських організацій не є темою цього аналізу, але слід відзначити, що залежність громадських організацій від міжнародної донорської допомоги не сприяє покращенню ситуації з протидією насильству в цілому. Це, зокрема призводить до того, що нині з більше ста жіночих громадських організацій, які задекларували в сфері своєї діяльності протидію насильству, реально цим займаються не більше десяти.

Разом з тим, слід також зауважити, що саме громадські організації в Україні свого часу доклали зусиль для розробки та прийняття Закону «Про попередження насильства в сім'ї». Багато місцевих та національних ініціатив були пізніше покладені в основу державного механізму.

Окремої уваги заслуговує ініціатива, яка прийшла в Україну із-за кордону. Це акція «16 днів проти гендерного насильства». Вона ініційована 1991 року Центром жіночого Глобального Лідерства і щорічно проходить з 25 листопада по 10 грудня.

Дати початку та закінчення кампанії вибрані не випадково. Це своєрідний символічний ланцюжок між насильством стосовно жінок та правами людини, підкреслюючи, що подібне насильство є порушенням прав людини.

Шістнадцятиденний період охоплює інші важливі дати:

25 листопада

Міжнародний день боротьби з насильством щодо жінок

1 грудня

Всесвітній день боротьби зі СНІДом

2 грудня

Міжнародний день боротьби з рабством

3 грудня

Міжнародний день людей з обмеженими фізичними можливостями

5 грудня

Міжнародний день волонтера

6 грудня

Вшанування пам'яті студенток, розстріляних у Монреалі

9 грудня

Міжнародний день боротьби з корупцією

10 грудня

Міжнародний день прав людини (2008 рік – 60-річчя прийняття Загальної декларації з прав людини)

Останнім часом ця акція набуває сталого характеру і включається не лише в діяльність громадських, але й державних організацій, зокрема таких, як Міністерство України у справах сім'ї, молоді і спорту та Міністерство внутрішніх справ.

Серед нових, слід відзначити, що громадські організації та органи державної влади підтримали ініціативу Генерального Секретаря ООН Пан Гі Муна, який 25 лютого 2008 року закликав лідерів усього світу підтримати кампанію проти насильства на національному рівні, а також створити глобальну мережу лідерів, які допоможуть привернути увагу громадськості до проблеми насильства стосовно жінок.

В Україні відповіддю на цей заклик була розпочата кампанія «Стоп насильству!», яку відкрив Форум під такою ж назвою, що відбувся 16 – 17 жовтня 2008 року. Метою кампанії є привернення уваги українського суспільства і його лідерів до проблеми насильства як до порушення прав людини та залучення всіх громадян до боротьби з цим явищем. На Форумі «Стоп насильству!» громадські організації спільно з представниками державних структур розробили Платформу та План дій кампанії. Важливість проведення згаданих форуму і кампанії не лише в черговій ініціативі, а в тому, що і для їх підготовки, і проведення громадські організації об'єдналися з органами державної влади, що дає підстави сподіватися, що весь процес набуде більшої послідовності, сталості і глибини.

Висновки та рекомендації

Узагальнюючи викладене вище, виокремимо такі рекомендації щодо протидії гендерному насильству.

Законодавство

Ввести і уточнити понятійний та категоріальний апарат щодо визначення «гендерного насильства» як в законах «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та «Про попередження насильства в сім'ї», так і в інших законах.

Переглянути статті Закону України „Про телебачення і радіомовлення”, Закон України „Про рекламу” з метою обмеження демонстрації кіно та відеопродукції, в яких пропагуються різні види насильства.

Державна політика

Держава повинна впровадити, розгорнути та/або, за потреби, **покращити національну політику боротьби з насильством**, спрямовану на:

- забезпечення максимальної безпеки і захисту жертв;
- надання жінкам-жертвам насильства оптимальної підтримки та допомоги, що дозволить уникнути повторного перетворення на жертви;
- приведення у відповідність кримінального і цивільного права, а також судочинства;
- привертання уваги громадськості до даної проблеми, а також просвіти дітей та молоді;
- забезпечення спеціальної підготовки представників різних професій, які стикаються з проблемами насильства проти жінок;
- проведення профілактичної роботи у всіх відповідних сферах.

Для реалізації цієї політики необхідно **встановити відповідні мінімальні стандарти**. Мінімальні стандарти представляють собою “найменший спільний знаменник”, або базові вимоги для послуг, які повинні надаватись. Встановлення стандартів забезпечує певні контрольні показники щодо масштабів та набору послуг, які мають надаватись, щодо того, хто має їх надавати, а також щодо теоретичної та практичної бази, на якій вони повинні засновуватись. Передовий досвід має передбачати використання мінімальних стандартів, але й виходити за їхні рамки, щоб максимізувати як якість, так і результати.

Держава зобов'язана забезпечити ресурси, необхідні для якісного надання наступних послуг:

- Безкоштовні цілодобові “гарячі лінії”;
- Служби підтримки та захисту;
- Доступні служби для жінок, виключених із соціального життя, особливо для недавніх емігрантів, біженців, жінок-представниць національних меншин та жінок-інвалідів;
- Притулки;

- Можливості для отримання фінансової допомоги, житла, освіти про права резидентів та навчання;
- Створення мережі спеціалізованих НУО;
- Координування міжвідомчої діяльності;
- Проведення навчання щодо навчальних планів для професіоналів, що опікуються проблемою широкого діапазону насильства проти жінок, яке розглядається скрізь призму прав людини;
- Робота із кривдниками спрямована на забезпечення захисту жінок та попередження виникнення проблеми.

Відповідно до цього, необхідно створити урядовий координаційний орган або інституцію, що відповідатиме за впровадження заходів боротьби з гендерним насильством, а також регулярне спостереження та оцінювання правових реформ або нових форм втручання у сфері боротьби з насильством; до роботи можуть бути залучатися неурядові організації, академічні та інші інституції. На шляху до створення такого органу може бути запровадження в Кабінеті Міністрів (в структурі Першого Віце-прем'єра) підрозділу, якій би виконував цю функцію.

Відпрацювати механізм вилучення з сім'ї кривдника.

Мають підтримувати здійснення досліджень, збір інформації і створення мережі, зокрема, у таких сферах:

- підготовка статистичних даних, розбитих за статтю, інтегрованих статистичних даних та спільних показників для кращого оцінювання розмаху насильства проти жінок;
- довго- та короткострокові наслідки насильства для жертви;
- наслідки насильства для осіб, що стали його свідками, *серед іншого*, у сім'ї;
- медико-санітарні, соціальні й економічні витрати внаслідок насильства проти жінок;
- оцінювання ефективності судових і правових систем боротьби з насильством проти жінок;
- причини насильства проти жінок, а саме причини, що спонукають чоловіків до жорстокого поведіння, і причини, чому суспільство допускає це насильство;
- розробка критеріїв для показників у сфері насильства.

Інформування громадськості, просвіта, навчання

Збирати та регулярно оприлюднювати для широкої громадськості відповідну інформацію про різні форми насильства та їхні наслідки для жертв, включаючи інтегровані статистичні дані, використовуючи всі доступні засоби масової інформації (пресу, радіо, телебачення і т.д.).

Включити в рамки основного курсу навчання працівників міліції, судових органів, системи виконання покарань, медичних та соціальних органів елементи, що стосуються підходу до проблем домашнього насильства, а також всіх інших форм гендерного насильства.

Спонукаати участь вищеназваних службовців у програмах спеціалізованої підготовки, використовуючи їх як стимул для подальшого підвищення по службі.

Ввести (або зміцнити) ідею рівності жінок і чоловіків у всі програми навчання з прав людини; розширити програми статевого виховання, приділяючи особливу увагу гендерній рівності та взаємоповазі.

Включити в програми шкільного навчання специфічну інформацію про права дитини, про "гарячі" лінії, служби з надання допомоги і про осіб, до яких можна звернутися за підтримкою.

Засоби масової інформації

Заохочувати засоби масової інформації відмовитися від поширення стереотипних уявлень про жінок і чоловіків, ґрунтуючись при цьому на принципі поваги до особи і людської гідності; уникати випуску продукції, що поєднує ідеї насильства і сексу; у міру можливого, враховувати ці критерії у сфері нових інформаційних технологій.

Заохочувати розробку кодексів поведінки для працівників засобів масової інформації, які враховуватимуть проблему гендерного насильства; сприяти включенню в мандат незалежних організацій з контролю за засобами масової інформації завдань, пов'язаних з проблемами насильства і дискримінації проти жінок.

Органи місцевої влади і місцевого самоврядування

Заохочувати осіб, які приймають рішення у сфері місцевого самоврядування, враховувати потреби посилення безпеки жінок та попередження актів насильства в громадських місцях.

Вжити всі необхідні заходи, що стосуються, зокрема, освітлення громадських місць, організації громадського транспорту, служб таксі, облаштування автостоянок і житлових будинків.

Надання допомоги та захист жертв (прийом, поведження та надання консультацій)

Зробити все необхідне для того, щоб жертвам без дискримінації була надана негайна і всеосяжна допомога в узгодженій, різнобічній і професійній формі, незалежно від факту подання скарги з їхнього боку включно з оглядом лікарем або судово-медичним експертом, медичним доглядом, а також психологічною і соціальною посттравматичною підтримкою і юридичною допомогою. Ця допомога повинна надаватися безкоштовно, на конфіденційній основі і цілодобово;

Забезпечити, щоби жінки-емігрантки, за бажанням, могли скористатися допомогою і засобами правового захисту, передбаченими для жертв насильства в сім'ї.

Вжити необхідних заходів для того, щоб всі речові докази та інформація заносилися у стандартизовані протоколи та форми.

Розробити і широко розповсюджувати матеріали, спеціально розроблені для жертв, у яких надається чітка та повна інформація про їхні права, про надану допомогу, про кроки, які вони можуть зробити, незалежно від того, чи вони мають намір подати скаргу, а також про можливість подальшого користування психологічною, медичною або соціальною підтримкою і юридичною допомогою.

Сприяти створенню різних служб невідкладної допомоги, таких як анонімні і безкоштовні "гарячі" телефонні лінії, призначені для жертв насильства та/або осіб, що зіткнулися з насильством або перебувають під загрозою насильства; забезпечити постійний контроль за

дзвінками, а також аналіз інформації, одержаної від служб допомоги, дотримуючись при цьому стандартів захисту інформації.

З метою надання жертвам належних консультацій, на основі принципів поваги людської особи, її гідності і конфіденційності, **збільшити кількість жінок – працівниць органів внутрішніх справ на всіх посадових рівнях.**

Вжити всіх необхідних заходів для уникнення повторної віктимізації осіб, що зазнали насильства, а також попередити будь-яке поведіння, що не враховує специфічних особливостей статі, з боку працівників органів внутрішніх справ, судових органів, медичних і соціальних установ, покликаних надавати допомогу жертвам насильства.

Кримінальне, цивільне право і судочинство

Кримінальне право

Передбачити в національному законодавстві відповідні заходи і санкції, що дозволяють вживати оперативні та ефективні дії проти осіб, винних у насильстві, та виправлення шкоди, завданої жінкам, які є жертвами насильства. Зокрема, в національному законодавстві слід передбачити:

- інкримінування актів сексуального насильства, а також зґвалтування одного з членів подружжя, постійного або випадкового партнера або співмешканця;
- інкримінування будь-якого акту сексуального характеру, здійсненого відносно особи без її згоди, навіть якщо ця особа не чинила опору;
- інкримінування будь-якого статевого акту, незалежно від характеру і використовуваних засобів, здійсненого відносно особи без її згоди;
- інкримінування будь-якого зловживання уразливим становищем особи, пов'язаної з її вагітністю, беззахисністю, хворобою, фізичними або розумовими вадами або залежним положенням;
- інкримінування будь-якого зловживання владою особою, винною в здійсненні насильства, зокрема, коли йдеться про дорослу людину, що зловживає своїм положенням у відношенні до дитини.

Цивільне право

Якщо встановлений факт насильства, забезпечити його жертвам справедливе відшкодування завданої матеріальної, тілесної, психологічної, моральної і соціальної шкоди, що відповідає рівню тяжкості злочину, а також компенсацію витрат, пов'язаних з судовою процедурою.

Судочинство

Надати всім жертвам насильства, а також, у разі потреби, громадським або приватним організаціям право представництва у суді з боку захисту, спільно із жертвами або від їхнього імені.

Передбачити створення особливих умов допиту для жертв і свідків насильства, з метою уникнути повторної дачі свідчень і зменшення травматичного впливу судової процедури.

Забезпечити, щоби регламент судової процедури дозволяв уникати недоречних та/або образливих питань в ході слухання жертв або свідків насильства, враховуючи перенесені ними травми і захищаючи їх від чергових потрясінь.

Встановити, що для злочинів сексуального характеру закон про позовну давнину починає діяти лише з моменту досягнення жертвою віку цивільного повноліття.

Спеціальні програми, призначені для осіб, винних у здійсненні насильства

Розробити програми втручання, що мають на меті спонукати осіб, винних в насильстві, до осмислення своїх актів і визнання своєї відповідальності за їх здійснення, а також перейти до способу життя і дій, вільних від насильства.

Передбачити створення спеціалізованих центрів втручання, визнаних державою, для чоловіків, винних в здійсненні насильства, а також центрів підтримки, що діють під керівництвом неурядових організацій і асоціацій.

Забезпечити взаємодію і координацію між програмами втручання, спрямованими на чоловіків, і програмами, основною метою яких є захист жінок.